

ОБЛІГАТОРНІ ПОЗИЦІЇ ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНИХ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТІВ У ПРОПОЗИЦІЇ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОШЕНЬ

Упродовж усієї історії науки про мову лінгвістична думка постійно зверталася до проблем взаємовідношень між словом і граматичною формою, речовим і формальним значенням мовної одиниці. З розвитком ідеї про системну організацію мови проблема закономірних зв'язків та взаємодії її елементів набула ще більшої значущості. На сучасному етапі розвитку лінгвістики учені-синтаксисти розуміють, що сфера їх наукових інтересів не може обмежуватися дослідженням лише формально-граматичної структури висловлень, оскільки неможливо побудувати речення без урахування семантики його лексичних складових [6, 252-257].

Інтерперсональні дієслова належать до функціонально-семантичного класу дієслівних предикатів (ДП) і виражають міжособистісні відношення, що означає взаємне спілкування, вплив однієї особи на іншу, зв'язок між певними особами. Дієслова відношення, ставлення до кого-небудь, маючи абстрактну семантику, містять значення усіх функціонально-семантичних груп (ФСГ), що виділяються у ФСГ ДП міжособистісних відношень, і відіграють роль „базового індикатора” у створенні ними ситуаціях [5, 4-17]. Основною ознакою групи міжособистісних дієслів є те, що вони виражають різного характеру інтерперсональні відношення між людьми в повсякденному житті.

У лінгвістичній літературі проблемі структурно-семантичної організації речення на матеріалі дієслів різних лексико-семантичних груп присвячено чимало досліджень. Протягом останніх десятиліть до цієї теми зверталися такі лінгвісти, як І.Р.Вихованець, В.В.Богданов, Г.А.Золотова, В.П.Недялков, Н.Н.Казидуб, О.Н.Камшилова, С.Д.Кацнельсон, С.М.Кібардіна, Л.М.Руденко, В.М.Русанівський та інші дослідники. Однак інтерперсональні дієслова та їх роль у структурно-семантичній організації речення не були об'єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві.

Мета статті – охарактеризувати валентний потенціал інтерперсональних дієслівних предикатів у пропозиції міжособистісних відношень у семантико-синтаксичній структурі речення.

Лексична система української мови визначає зміст мовної особистості, структура якої складається з трьох рівнів: вербально-семантичного (лексикону), когнітивного та мотиваційного [3, 39-43]. Зокрема, вербально-семантичний рівень означає, що в семантиці інтерперсональних предикатів відображені міжособистісні дії, пов'язані зі світоглядом, емоціями, емпатією, експресією носіїв мови. Міжособистісні відношення (МОВ) виникають і розвиваються в процесі спілкування – вищій формі взаємодії, де можливий взаємний обмін знаннями, вміннями, інтересами.

Аналіз лінгвістичного матеріалу дає підстави вважати, що сема суб'єктності є найважливішим компонентом інтерперсональних дієслів функціонально-семантичної групи дієслівних предикатів (ДП МОВ) поряд з семою відношення. Сема суб'єктності в семантиці ДП МОВ впливає на морфологічне формотворення і синтаксичне функціонування дієслівних інтерперсональних предикатів. Як показує аналіз, усі висловлення, що описують інтерперсональну ситуацію, характеризуються суб'єктністю.

На сучасному етапі граматичної науки проблема суб'єкта розглядається в аспекті синтаксису і семантики, оскільки „суб'єкт речення – субстанційний компонент суб'єктно-предикативної структури, що позначає носія предикативної ознаки” [2, 133].

Увесь спектр субстанційних компонентів вимагає їх диференціації. Усі суб'єкти поділяються на предикатні й непередикатні. Передикатні суб'єкти беруть участь у формуванні структурної і семантичної бази речення, непередикатні поширюють її.

Семантичний зміст предикативного суб'єкта може бути різним: „конкретним і абстрактним, особовим і предметним, агентивним й інструментальним – залежно від лексичного значення субстантива та лексико-граматичних властивостей координуючого з ним предиката” [8, 81].

У лексико-семантичному плані, суб'єкт у складі аналізованих речень може бути: агентивним: *Ольга Павлівна допомогла Інесі вдягтися* (Ю.Збанацький); *Він тримав її в руках міцно, безцеремонно, вона й не противилась тому* (Г.Тютюнник); та експерієнсивним: *Як міг, я намагався втішити жінку* (В.Малик); *Хіба ти не догадуєшся, не бачиш, не чуєш, як я вмираю за тобою* (М.Стельмах).

Загальне значення суб'єкта в семантико-синтаксичній структурі речення конкретизується в певних типах значень і формах вираження. Характерною ознакою синтаксису української мови є вираження семантичного суб'єкта формами непрямих відмінків іменника [1, 133-140].

У пропонованому дослідженні виділяються суб'єкти мовленнєвого контакту, оцінного, емоційного та інтелектуального відношення, наприклад:

Іван Матвійович не збирався уникати гострої розмови з дочкою (Ю.Збанацький); Хлопчаки сказали йому про Марійчине одруження (Ю.Мушкетик) – суб'єкти мовленнєвого контакту.

Всі ми, Марино Василівно, схвалюємо ваш вибір і бажаємо вам щасливої зустрічі з ним (П.Гандзюга) – суб'єкт оцінного відношення.

Як я тепер ненавиділа художника! Боже мій, як я його ненавиділа (М.Хвильовий) – суб'єкт емоційного відношення.

Про що думала Надійка в цю мить? Про дивні запитання Івана Поліщука й чіткі відповіді вчителя (П. Мах) – суб'єкт інтелектуального відношення.

Виразниками суб'єкта є номінативні засоби, які означають особу. Це лексичні одиниці, значення яких безпосередньо співвідносяться з антропоморфним денотатом. Типовими формами вираження суб'єкта виступають форми називного відмінка іменника, займенника чи їх еквівалентів. Суб'єкт речення у вітчизняних граматиках традиційно називають підметом, який представлений тільки формою називного відмінка. Однак представники семантичного синтаксису дотримуються іншої думки. Зокрема, Г.О.Золотова висловлює думку, що семантичному суб'єкту властиві і непрямі відмінки [2, 139-140], наприклад: *Йому незручно було дивитися на Тимченка, не хотілося зустрічатися з його поглядом (В.Собко)*.

Сема суб'єктності разом з категоріальною семою відношення в семантичному змісті ДП впливає і на конструктивно-синтаксичне функціонування інтерперсонального дієслова. Особові форми дієслова МОВ містять у своєму складі поряд із семою суб'єктності диференційовані семи адресантності, адресатності і відстороненості, наприклад: *Арсен зловив себе на думці, що він заздрить Якубові (В.Малик)* – особова форма інтерперсонального предиката *заздрить* означає адресність. Диференційована сема адресантності ДП МОВ впливає на вибір дієслова форми третьої особи однини.

Арсен переконався, що Момчил і його друзі не затівають проти них нічого злого (В.Малик) – диференційована сема відстороненості, що міститься в семантиці інтерперсонального предиката *не затівають*, прогнозує форму третьої особи множини.

Даремно ти вступаєшся за нього, ефенді (В.Малик) – диференційована сема адресантності визначає формоутворення інтерперсонального дієслова *вступаєшся*, а саме: форму другої особи однини.

Типовими варіантами суб'єкта-особи є певне самовираження, відсторонення мовця й узагальнене вираження. Кожний із варіантів – це категоріальна функціонально-семантична ситуація персональності, а саме: означено-особовості, відстороненості (суб'єкт не є учасником даної ситуації) та узагальненості [8, 81].

Суб'єктивність висловлень, які передають ситуацію МОВ, може виражатися займенниками: 1) *Ти уникаєш зустрічі зі мною (В.Канівець); Чимось вона звабила його, можливо, своїм одвертим поглядом, а може, свіжістю і нерозтраченою силою, які, здавалось, так і били через край (І. Кулеба)* – виділені суб'єкти характеризуються означеністю певних осіб; 2) *Він таки дізнається й вижене тебе, Бронько! – оддыхавши, резюмував Сербин своє перше враження від підслуханого засідання батьківського комітету (Ю. Смолич)* – особовий займенник *він* у суб'єктній позиції виконує функцію відстороненості, характеризуючи неучасника мовленнєвого акту по відношенню до мовців; 3) *Та й легше буде тобі на серці, коли виллєш комусь своє горе (В.Малик)* – займенник *тобі (ти)* має вказівку на узагальненість.

Займенники у формі множини утримують у своєму значенні сему множинності і можуть тим самим виражати сукупність суб'єктів, будучи лексично і синтаксично зв'язаними: *Ми з ним говоримо про якусь риболовлю, театр (Є.Руднєв)*. У подібних реченнях зв'язане словосполучення у функції підмета є самодостатнім, таким, що не вимагає обов'язкового синтагматичного заповнення позиції правим актантом, який на синтаксичному рівні виконує функцію об'єкта.

Предикативний суб'єкт може виражатися опосередковано. Відсутність прямого субстанційного вираження суб'єкта заміщується імпліцитним вираженням у предикаті [8, 89]. Йдеться про односкладні речення у традиційному розумінні, в яких дія співвідноситься з предикативним суб'єктом, однак сам суб'єкт визначається за допомогою афіксів предиката, наприклад: *– Не діждете! Поховаєте мене, тоді діліть! (К.Гордієнко); – Звільнюся з роботи, заберу Альбертика – і поїду! (Л.Романчук)*. Відсутність у наведених реченнях експліцитно вираженого суб'єкта компенсуються морфологічними формами першої особи однини і множини ДП МОВ.

У реченнях, що описують інтерперсональну ситуацію, виділяється об'єктна придієслівна позиція, облігаторність якої обумовлена змістом синсемантичної ознаки „мати / виявляти відношення до кого-небудь”. Виразниками об'єкта також є номінативні засоби, що називають особу, яка на семантичному рівні кфаліфікується як другий суб'єкт ситуації МОВ.

Виділяються такі семантичні функції антропоморфного об'єкта у висловленнях, які передають типову ситуацію МОВ:

- пацієнтів, що характеризує семантику аргумента-істоти як об'єкта відношення, наприклад: *Ну, а мама, звичайно, лежала на ліжку в сусідній кімнаті, слухала все це і сердилася на тата* (С.Зорян);
- перцептив, котрий описує семантику аргумента-істоти, що є об'єктом фізіологічного або психічного стану, наприклад: *Тоня, оця вертуха, оця смаглявка, це вона була й тут причинницею духовних його розбентежень, вона виповнила його новим, ні з чим не зрівняним почиттям* (О.Гончар);
- медіатив, який кваліфікує об'єктний суб'єкт як засіб, наприклад: *Він нагло скористався нею, її довірою, її коханням* (Л.Романчук);
- ономасиатив, що характеризує семантику аргумента як ім'я, назву, прізвисько, наприклад: *Тому, коли двері прочинилися і заскочена зненацька мама Люба чи бабуся-Люся, як називала її Наталочка, мружилася від світла, не одразу зрозумівши, що то за ранкові гості, доня спромоглася лише на: – Це Максим, мамо* (Л.Романчук); *Я назвала сина Арсенчиком, на честь діда* (Л.Романчук); *Хома був вірним зброєносцем. Недаремно, мабуть, обвішаний окулярами, Міклашевич називав Хому Санчо-Пансою* (Н.Рибак); *Вас охрестили батьком водневої бомби, ще ненародженої, осмілюсь зауважити* (Н.Рибак); *Вона насилу звикла звати Миколу батьком* (І.Нечуй-Левицький);
- результатив, котрий описує семантику об'єкта, що є результатом дії ДП МОВ, наприклад: *Після другої пречистої Карпо повинчався з Мотрею* (І.Нечуй-Левицький); *Віталій і Надя поберуться і стануть чоловіком і жінкою* (Ю.Смолич); *Восени Оксен з супроти волі батька одружився на ній і забрав Олену до Троянівки* (Г.Тютюнник).

На основі поданого аналізу доходимо висновку, що способи вираження об'єкта подібні до способів вираження суб'єкта, різняться вони тільки функціонально й позиційно. Об'єкт у висловленнях, що передають ситуацію МОВ, – це конкретна особа, з якою пов'язане відношення суб'єкта. Об'єкт представлений іменниками, займенниками чи їх еквівалентами. Синтаксично об'єкт може бути виражений формою знахідного відмінка без прийменника при перехідному дієслові, формами непрямих відмінків з прийменниками чи без них і функціонально збігаються з об'єктною семантикою.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Бахтин М. М. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – Москва : Наука, 1982. – 368 с.
3. Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка / Н.Л.Іваницька. – Мовознавство, 1985. – №1. – С. 39-43.
4. Іваницька Н. Л. Синтаксична структура простого речення / Н. Л. Іваницька. – Укр. мова і літ. в школі, 1971. – №1. – С. 27-36.
5. Кузнецова Э. В. Лексико-семантические группы глаголов и семантические модели предложений / Э. В. Кузнецова / Классы глаголов в функциональном аспекте: Сб. научн. трудов. – Свердловск : УрГУ, 1986. – С.4-17.
6. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова / М. В. Леонова. – Київ : Вища школа, 1983. – С.252-257.
7. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – Київ: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
8. Химик В. В. Категория субъективности и её выражение в русском языке / В. В. Химик. – Ленинград : ЛГУ, 1990. – 184 с.

Анотація. У статті охарактеризовано валентний потенціал інтерперсональних дієслівних предикатів у пропозиції міжособистісних відношень у семантико-синтаксичній структурі речення. Способи вираження об'єкта подібні до способів вираження суб'єкта, різняться вони тільки функціонально й позиційно. Об'єкт у висловленнях, що передають ситуацію міжособистісних відношень, – це конкретна особа, з якою пов'язане відношення суб'єкта. Об'єкт представлений іменниками, займенниками чи їх еквівалентами. Синтаксично об'єкт може бути виражений формою знахідного відмінка без прийменника при перехідному дієслові, формами непрямих відмінків з прийменниками чи без них і функціонально збігаються з об'єктною семантикою.

Ключові слова: інтерперсональні відношення, дієслівні предикати, міжособистісні відношення, об'єкт, суб'єкт, семантико-синтаксична структура речення, валентність, пропозиція, висловлення.

Summary. *The article deals with the valence potential of interpersonal verbal predicates in the proposition of interpersonal relations in semantic and syntactic structure of the sentence. The ways of expressing object and subject are similar; they differ only functionally and positionally. The object of an utterance conveying the situation of interpersonal relationships is a concrete person related to the subject. The object is usually expressed by nouns, pronouns or their equivalents. The syntactical form of the object can be represented by the accusative case without a preposition (with transitive verbs) or indirect forms with / without prepositions having object semantics. The semes of subjectiveness and relation are essential components of interpersonal verbs of functional and semantic group of verbal predicates. The seme of subjectiveness affects the morphological forming and syntactic functioning of verbal interpersonal predicates. The analysis shows that all the utterances describing interpersonal situation are characterized by subjectiveness. At the present stage of grammar development the problem of the subject is considered in the aspects of syntax and semantics as the subject of the sentence is the substantial component of subject-predicative structure indicating the carrier of predicative marker. The entire range of substantial components requires their differentiation. All the subjects are divided into predicative and non-predicative. Predicative subjects take part in the formation of structural and semantic framework of the sentence and non-predicative just distribute it. Semantic content of the predicative subject can be different: specific and abstract, personal and subjective, agentive and instrumental, it depends on the lexical meaning of the substantive and lexico-grammatical properties of the predicate coordinating it.*

Key words: *interpersonal relations, verbal predicates, object, subject, semantic and syntactic structure of the sentence, valence, proposition, utterance.*

Отримано: 12.11.2016 р.

УДК 816811.161.2'42:076

Марчук Л.М.

ОЦІННІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПТУ «ЧЕСНІСТЬ» ТА ЙОГО ФУНКЦІЙНА ЧАСТОТНІСТЬ У ЗМК (НА МАТЕРІАЛІ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-ГАЗЕТ)

Натрапляємо на таке потрактування поняття моральних цінностей у культурологічному словникові: ЦІННОСТІ МОРАЛЬНІ – добро, обов'язок, відповідальність, справедливість, честь і гідність людини, совість. Вони помітно впливають на спільну діяльність людей, на характер і ефективність спілкування. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, коли рівень духовності у країні, на жаль, загалом падає, Ц. м. нерідко знецінюються. Тому наше суспільство має якомога більше уваги приділяти саме Ц. м., орієнтуватися на них в усіх сферах життя – економічній, політичній, соціальній, законодавчій та ін. [11]. Честь, чесність є однією з центральних категорій моральних цінностей. Зведений словник застарілих та маловживаних слів [2] подає таку словникову статтю: *Зацність – гідність, знаменитість, шляхетність, чесність.*

Поняття честі та чесності було предметом дослідження у таких аспектах: паремії аналізувала З. Коцюба [8], оцінні характеристики В. Кришук [10]. Це поняття наразі зачіпає усі сфери життя, серед них і академічну. На сайті Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за вересень 2016 року подана інформація про презентацію книги щодо академічної чесності: *У Каразинському університеті відбулася презентація книги «Академічна чесність як основа сталого розвитку університету» за участю ректора, академіка Віля Бакірова, президента міжнародного благодійного фонду «Міжнародний фонд досліджень освітньої політики», професора Тараса Фінікова, завідувача відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України Сергія Курбатова, директора Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, президента Харківського університетського консорціуму, професора Людмили Белової, викладачів університету.*

Віль Бакіров акцентував на актуальності проблеми академічної недоброчесності: *«Це проблема не тільки окремих вищих навчальних закладів, а системи вищої освіти загалом. Вона торкається усіх: студентів, викладачів, керівництва. Недостатньо констатувати проблему, важливо відповісти на запитання, як боротися з цим явищем»* [13].

Мета статті – виявити та описати основні метафори, через які актуалізується поняття «чесність» у сучасних українських регіональних Інтернет-виданнях.

I. Чесність як вияв умови вибору політиків.